

22/2013

Kaunokirjallisuus ja siitä käydyt keskustelut sukupuolihistorian lähteenä

Lectio praecursoria 13.6.2013

Juha Järvelä

Juha Järvelän Suomen historian väitöskirja *Kaksi maailmaa? Sukupuoli Mika Waltarin kirjailijakuvassa, teksteissä ja niiden vastaanotossa 1925–1939* tarkastettiin 13.6.2013 Jyväskylän yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi dosentti Maarit Leskelä-Kärki Turun yliopistosta ja kustoksena professori Kustaa H.J. Vilkuna Jyväskylän yliopistosta.

”Pienen pienen naarmun olet piirtänyt aikasi otsaan” sanoo kirjailija itsestään Mika Waltarin romaanissa *Surun ja ilon kaupunki* (1936). Kirjailijat todella piirtävät merkkejä omaan aikaansa – ja omasta ajastaan. Kaunokirjalliset teokset muokkaavat aikakauttaan, ennen kaikkea sen sosiaalista todellisuutta. Samalla ne tallentavat aikakautensa näkemyksiä, aatteita ja mentaliteetteja. Ne herättävät keskusteluja, jotka tutkijoille kertovat aikakauden arvoista ja maailmankuvasta. Tämän vuoksi ne sopivat hyvin lähteeksi historiantutkijoille. Kaunokirjallisuuden ja siitä käytyjen keskustelujen käyttö historiantutkimuksen lähteenä on laajentunut merkittävästi Suomessa 2000-luvulla. Väitöskirjatutkimukseni käyttää näitä aineistoja sukupuolihistorian lähteenä. Aineistonani ovat Mika Waltarin kirjoitukset vuodesta 1925 vuoteen 1939 sekä niitä koskenut aikalaiskeskustelu.

Historiantutkija Kai Häggmanin (2001) mukaan kaunokirjallisuus ja sen aikalaisvastaanotto on erityisen käyttökelpoinen lähdeaineisto silloin, kun tutkitaan murroksia todella keskeisissä, mutta vaikeasti hahmotettavissa, ihmisten identiteettiin ja maailmankuvaan liittyvissä ilmiöissä. Väitöstutkimukseni tukee Häggmanin ajatusta. Sukupuoleen liitetyt merkitykset eri historiallisissa tilanteissa ovat näitä vaikeasti hahmotettavia asioita.

Sukupuolihistorian moderni klassikko Joan Scott (1986/1999) on määritellyt sukupuolihistorian tehtäväksi tutkia sitä, miten sellaiset luokitukset kuin miehet ja naiset saavat merkityksensä erilaisissa historiallisissa yhteyksissä. Kaunokirjallisuuden vastaanottoaineisto on mielenkiintoista näiden merkitysten kannalta. Nuoren Mika Waltarin kohdalla näkyy selvästi kuinka arvostelijat liittivät merkityksiä sekä kirjailijaan, että hänen teostensa henkilöihin. Myös kirjoittaminen sai sukupuolitettuja merkityksiä: kaunokirjallisuudessa objektiivisuus nähtiin miehekkäänä. Waltarin kohdalla kirjoittamisen subjektiivisuudesta ei sen sijaan puhuttu naisellisena tai feminiininä tyylinä vaan nuorukaistyylinä. Näissä teksteissä miehen vastakohtana ei ollut nainen vaan nuori mies. Matkalla ideaalin mukaiseksi kirjoittajaksi nuorukaisella oli tietenkin naiseen verrattuna se etu, että hän saattoi kehittyessään kypsyä mieheksi. Hän saattoi oppia kirjoittamaan tavalla, jota arvostelijat sanoivat miehekkääksi. Tällaiseen miehekkääseen kirjoittamiseen yhdistettiin niin sanottu objektiivisuus: kirjoittaminen ylhäältä katsoen, tyypillisistä hahmoista, jotka voidaan yleistää. Miehekäs kirjailija toimi kuin tiedemies: hän ei kirjoittanut nykyhetken pintailmiöistä, joissa koettiin viihteen tavoin olevan jotain feminiinistä, vaan tavoitteli teoksellaan ikuisia totuuksia.

Historiantutkija ei etsi kaunokirjallisista teoksista kuitenkaan ikuisia totuuksia. Sen sijaan niitä voi katsoa lähdeaineistona siitä, kuinka on koettu sellaista, mitä ei ole tapahtunut. Kirjallisuuden hienoimpiin piirteisiin kuuluu se, että se mahdollistaa sellaisen kokemisen ja tuntemisen, mitä omassa elämässään ei koe, eikä edes aina halua kokea. (Nevala 2012.) Teoksissa voidaan tehdä tilanteita, joihin lukija joutuu ottamaan kantaa. Esimerkiksi ulkoisilta merkeiltään tai tyylyltään moderni nainen ei tullut 1920-luvulla montaa suomalaista vastaan ainakaan maaseudulla. Waltarin romaaneissa sen sijaan lukija sai hänet kohdata. Waltarin teosten ja niiden saaman vastaanoton kautta pääsen käsiksi siihen, mitä sukupuolista ajateltiin 1920- ja 1930-lukujen Suomessa – mitä niiden ajateltiin olevan, mitä niiden ajateltiin olevan mahdollista olla.

Sama koskee vaikkapa kuritonta nuorisoa. Välttämättä kovin moni ei nähnyt henkilökohtaisesti sitä nuorisoa, jonka ajateltiin olevan hyvin erilaista kuin aiempi. Usea arvostelija totesi, että ei voi arvioida Waltarin nuorisokuvauksen todenperäisyyttä, koska ei tunne nuorisoa. Monet olivat kuitenkin huolissaan Suomen tulevaisuudesta, jos nuoriso todella on sellaista kuin millaiseksi Waltari sen kuvaa. Waltarin teokset ja niistä käyty keskustelu muokkasivat sitä nuorison mainetta, jota paremmaksi nuorisoa esimerkiksi vastikään ilmestyneessä Juha Siltalan (2013) tutkimuksessa kuvataan. Populaarijulkisuus vaikuttaa edelleenkin nuorison maineeseen enemmän kuin tutkimukset.

Kirjallisuus nostaa täten keskusteluun asioita, jotka muuten saattaisivat jäädä pimentoon. Kirjallisessa keskustelussa teos on ensimmäinen puheenvuoro, johon teoksen kommentoijat vastaavat. Teoksen arvostelut ja kaikki siitä julkisesti kirjoitettu ovat osa keskustelua. Kirjailijat itse harvoin vastaavat tällaiseen keskusteluun. Waltari itsekkin kehottaa kirjailijaoppaassaan *Aiotko kirjailijaksi?* (1935) välttämään polemiikkia arvostelijoiden kanssa. Myöhemmin samana vuonna hän itse tosin ryhtyi polemiikkiin Lauri Viljasen kanssa teoksensa arvostelusta ja laajensi kiistan koskemaan koko Suomen kirjallisuuskritiikin kenttää.

Toinen Waltarin käyttämä tapa vastata keskusteluun tuli esiin romaanin *Vieras mies tuli taloon* (1937) ilmestyessä, jolloin hän vastasi teoksen saamaan kritiikkiin kirjoittamalla jatko-osan, joka osaksi kommentoi kritiikkejä ja jopa sijoittaa kritikkojen sanoja romaanihenkilöiden suuhun.

Eräissä tapauksissa kirjallinen teos on tietoinen osa jo aiemmin käynnistynyttä keskustelua, kirjoitettu siihen kannanotoksi. Tätä ovat esimerkiksi toisia teoksia kritisoiviksi kirjoitetut vastakirjat. Waltarin asepalveluskuvaus *Siellä missä miehiä tehdään* (1931) on eräiltä osiltaan tällainen vastakirja. Waltari puhuu teoksen alussa siitä, kuinka Suomen armeijasta on puhuttu paljon pahaa ja hän haluaa kertoa siitä kaunistelematta ja salaamatta. Näin Waltarin armeijakuvaus on osa keskustelua, joka roihahti Pentti Haanpään teoksesta *Kenttä ja kasarmi* (1928).

Historiallisen keskustelun kohdalla täytyy tyytyä siihen osaan keskustelua, josta on jäänyt jälkiä. Myöhempiin aikoihin kohdistuvan lukijatutkimuksen tavoin ei voi käyttää haastatteluja, kyselyitä ja kirjoituskeräyksiä. Sukupuolihistorian kannalta on mielenkiintoista, että suomalaiset kirjasodat ovat 1840-luvulta 1970-luvulle asti syntyneet usein uskontoa tai seksuaalisuutta käsittelevien teosten ympärille. Tällaiset tilanteet ovat saaneet suomalaiset esittämään julkisuudessa sellaisia tunteita ja ajatuksia, jotka muutoin ovat pysyneet piilossa.

Mika Waltarin nuoruudentuotannon kohdalla yksityisistä lukukokemuksista lähteitä on hyvin fragmentaarisesti. Esimerkiksi kirjeissä tai päiväkirjoissa voidaan luetuista teoksista tai nähdyistä näytelmistä kirjoittaa, mutta laajoja aineistoja ne eivät tarjoa. Ne toimivat enemmän käsittelemieni aikojen kohdalla esimerkkinä siitä, miten yksityisesti asioista voitiin ajatella ja muistuttavat osaltaan julkaistun aineiston rajoituksista. Kirja-arvosteluun yksittäistä lukukokemusta ei kirjoiteta suoraan vaan osana lajityyppiä ja tekstit kirjoitetaan osaksi arvostelun julkaisevan lehden kokonaisuutta.

Yksityisistä aineistoista voi löytyä mielenkiintoisia esimerkkejä teosten vaikutuksesta. Esimerkiksi runoilija Viljo Kajavan kirjeissä on mainintoja Waltarin teoksista, jotka olivat vuotta nuorempaan Kajavaan tehneet vaikutuksen. Tuleva runoilija jäseni oman elämänsä asioita esimerkiksi vertaamalla seurustelusuhdettaan Waltarin esikoisromaanissa *Suuri illusio* (1928) kuvattuihin uuden sukupolven edustajiin. (Kajava 1990.)

Ottamalla kaunokirjalliset teokset ja kirjallisen keskustelun historian tutkimuksen lähteeksi, astun harvaan kuljetulle tielle. Kaunokirjallisia teoksia on Suomessa luonnollisesti tutkittu paljon kirjallisuudentutkimuksessa. Kirja-arvostelut sen sijaan eivät ole Suomessa nousseet näkyvästi käytetyksi lähteeksi. Historiantutkijoille teosten alkuperäiset kirja-arvostelut tarjoavatkin monessa mielessä uuden, käyttämättömän lähdeaineiston. Aineisto on myös hyvin laaja. Toisin kuin nykyään, 1920–1930-lukujen Suomessa lehdet julkaisivat runsaasti arvosteluja. Ne myös kirjoitettiin yleensä kutakin lehteä varten erikseen, vaikka samaa puoluekantaa edustavissa lehdissä saatettiin kierrättää samoja tekstejä. Samoin monet maakuntien lehtien arvostelijat seurasivat edustamansa suunnan pää-äänenkannattajien kirjoitusten sävyä ja ajoittain sanamuotojakin.

Aineiston tekee mielenkiintoiseksi se, että kirjoittajista pieni osa oli ammattimaisia kulttuuritoimittajia tai kirjallisuuden ammattilaisia. Teoksiin tarttuivat yleistoimittajat ilman alan koulutusta. Kirjallisen keskustelun kannalta tämä osaltaan edisti sitä, että arvosteluissa romaaneja verrattiin usein reaalitodellisuuteen. Mika Waltarin teosten kohdalla erottuvat selvästi ne harvat kirjallisuuden ammattilaiset, jotka vertaavat teoksia kirjalliseen perinteeseen tai eurooppalaisiin aatevirtauksiin.

Useimmiten arvostelijoille merkittävä kysymys oli, kuvasiko kirjailija todellisuutta oikein. Tämä tarkoitti sekä vaatimusta kuvauksen totuudellisuudesta että vaatimusta kirjoittaa oikealla tavalla, myönteisiä esikuvia tarjoten. Kirjallisuudelle annettu merkitys näkyy tälläkin tavalla arvosteluissa. Lähes sata vuotta ennen tutkimusajankohtaani ihanteena ollut ideaalirealismi tuntuu sopivan monen 1920- ja 1930-lukujen arvostelijan taidekäsitykseen. Siinä ei kuvattu pelkästään ulkoista todellisuutta, vaan ideaali hohtaa kuvattujen ilmiöiden pinnan alta. (Grönstrand 2005.)

Tämä kirjailijan kannalta todennäköisesti turhauttava tilanne on hedelmällinen historian tutkijalle. Kerta toisensa jälkeen arvostelijat ottivat kantaa siihen, mikä on totuus – ja samalla tekivät sosiaalista todellisuutta. Arvostelijat esimerkiksi moittivat Waltaria siitä, että hän kirjoitti romaanissaan *Vieras mies tuli taloon* naisen kirveellä tekemästä taposta. Heidän mukaansa tällainen ei kuulunut naisen äidilliseen luontoon. Näin kommentoidessaan teosta he loivat sosiaalista todellisuutta siitä, millainen on naisen luonto.

Kaunokirjallisuus ja sitä käsittelevät kirjoitukset tarjoavat näin mielenkiintoista materiaalia historian tutkimukselle. Kirjallisuutta aineistonaan käyttävä historian tutkimus tarkoittaa kuitenkin myös riskiä: kyseessä on meneminen toisen tieteen alueelle. Uudenlainen näkökulma merkitsee uusia mahdollisuuksia, mutta myös asettaa tilanteeseen, jossa on tarpeen ottaa haltuun itselle ja omalle oppiaineelle vieraampia tutkimustraditioita.

Tämä on tärkeää siksi, että välttäisi naiivit yksinkertaistukset, joiden riski aineiston erityispiirteitä tuntemattomalla tutkijalla on. Tällaisiin kuuluu esimerkiksi intentioharha, jonka uskertiikin edustajat ovat nostaneet esille. Kirjailijan intentio eli tarkoitus tai pyrkimys teoksen suhteen ei saisi olla merkittävin kriteeri teoksen tulkinnassa. Waltarin kohdalla tähän harhaan on helppo sortua senkin vuoksi, että kirjailija itse puhui ja tulkitsi teoksiaan vuosikymmeniä myöhemmin. Intentioharha voi tällä tavoin johtaa anakronistiseen tulkintaan. Myöskään teoksista tekijän intentioiden lukeminen ei ole niin yksinkertaista kuin sellaisen aineiston kohdalla, jossa tekstit usein ääneen lausutusti pyrkivät johonkin.

Väitöstutkimuksessani rajaus on ollut tekijän intentioiden sulkeminen pääosin pois. Aineiston tasolla tämä merkitsee sitä, että olen keskittynyt julkiseen aineistoon, enkä ottanut käyttöön kirjeitä tai muuta yksityistä aineistoa, joka voisi valottaa intentioita. Intentiot eivät myöskään ole merkittäviä sen suhteen, mitä tekstit tekivät. Ne tekivät sen mitä tekivät huolimatta siitä, mitkä kirjailijan intentiot olivat. Kirjailijan henkilöhistorian kirjoittamisessa ne olisivat tietysti merkittäviä, mutta siinäkin on syytä huomata, ettei teoksista välttämättä ole luettu sellaisia merkityksiä, joita kirjailija on tarkoittanut siihen kirjoittaa.

Naiivien yksinkertaistuksien välttämisen lisäksi kirjallisuudentutkimus tarjoaa työvälineitä kaunokirjallista aineistoa lähteenään käyttävälle historiantutkimukselle. Kirjallisuudentutkimuksen välineillä tekstistä voidaan saada irti merkityksiä, jotka muuten jäisivät pimentoon. Tällaisiin mahdollisuuksiin voi nähdä kuuluvan myös Roland Barthesin (1968/1993) esittämän ajatuksen tekijän kuolemasta. Jo 1960-luvulla esitetty ajatus, että tekijä ei ole merkittävin asia kaunokirjallisen teoksen tutkimisessa, on hyödyllinen myös historiantutkimukselle. Tekijän siirtäminen hetkeksi syrjään tekstin merkittävimmän kontekstin asemasta tuottaa mahdollisuuksia nähdä laajemmin tekstin kytkeytymisen aikakauteensa ja sen lukemisen ja tulkinnan sitoutumisen aikaansa. Sotienvälisen ajan kirjallisuusarvostelijat näkivät teoksessa hyvin erilaisia merkityksiä kuin mitä minä nyt. Osa näistä merkityksistä on sellaisia, jota tutkija ei nyt tulisi ajatelleksikaan: hänen taakkanaan on paitsi erilainen kulttuuri, myös kirjailijan myöhempi tuotanto, jonka tähystysaukosta teoksia helposti tulee katsoneeksi.

Väitöskirjassani tekijä on kuitenkin läsnä. Liitän käsiteltävät tekstit yhteen sen vuoksi, että ne ovat tietyn tekijän tekemiä ja erityisesti juuri tekstejä, jotka aikalaiset yhdistivät yhteen tekijään. Tekstien pohtimisessa omaelämäkerrallisina on tarpeen katsoa niiden tutkimusta laajemmin kuin vain kirjallisuudentutkimuksen perinteisen elämäkerrallisen tutkimuksen kannalta. Se, luetaanko tekstejä omaelämäkerrallisen kirjallisuuden vai fiktion edustajina vaikuttaa siihen, miten niiden kertoja käsitetään. Väitöskirjani valinta on ollut katsoa tekstien omaelämäkerrallisuutta sen kannalta, ovatko aikalaiset voineet lukea niitä omaelämäkerrallisina. Useat tekstien minäkertojat tai kolmannessa persoonassa kuvatut kirjailijahahmot sisältävät Waltarin julkisuuskuvaa muistuttavia piirteitä. Joissain tapauksissa yhteyttä on julkaisun yhteydessä luotu myös kuvituksella. Tarinassa, jossa kerrotaan miehestä, joka hoitaa vauvaa, kuvituksena on kuva Waltarista, jonka syliin on parhaalla 1930-luvun kuvamanipulaatiolla lisätty vauva. (Waltari 1932.)

Miehiin ja naisiin liitetyt merkitykset eri historiallisissa tilanteissa voivat näin ollen näkyä monin tavoin kaunokirjallisuudessa ja sen aikalaisvastaanotossa. Sekä kaunokirjalliset teokset, että niitä koskeva keskustelu ovat usein nostaneet esiin asioita, joita muuten ei olisi tullut käsiteltyä julkisesti. Toivon Mika Waltarin nuoruuden teoksia ja niitä koskenutta keskustelua käsittelevän tutkimukseni nostavan esiin näiden aineistojen käyttökelpoisuuden ja mielenkiintoisuuden.

Kirjallisuus

Barthes, Roland 1968/1993. Tekijän kuolema, tekstin syntymä. Suom. Lea Rojola ja Pirjo Thorel. Teoksessa Barthes, Roland, *Tekijän kuolema, tekstin syntymä*. Toimittanut Lea Rojola. Tampere: Vastapaino.

Grönstrand, Heidi 2005. *Naiskirjailija, romaani ja kirjallisuuden merkitys 1840-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1019. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Häggman, Kai 2001. Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historiantutkijalle? *Historiallinen Aikakauskirja* 99 (1), 18–24.

Kajava, Viljo 1990. *Aika rakastaa, aika laulaa. Runoilija muistelee*. Toimittanut Kristiina Lyytinen. Helsinki: Otava.

Nevala, Maria-Liisa 2012. *Mieleni talot. Totta, tarua ja tulkintaa*. Helsinki: WSOY.

Scott, Joan Wallach 1986/1999. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. In Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History*. Revised edition. New York: Columbia University Press.

Siltala, Juha 2013. *Nuoriso – mainettaan parempi? Nykynuorten sopeutumiskäytännöt historiassa*. Helsinki: WSOY.

Waltari, Mika 1931. *Siellä missä miehiä tehdään*. Porvoo: WSOY.

Waltari, Mika 1932. Herra hoitaa vauvaa. – *Kansan Kuvalehti* 1932:13.

Waltari, Mika 1935. *Aiotko kirjailijaksi? Tuttavallista keskustelua kaikesta siitä, mitä nuoren kirjailijan tulee tietää*. Porvoo – Helsinki: WSOY.

Waltari, Mika 1936. *Surun ja ilon kaupunki*. Romaani. Porvoo – Helsinki: WSOY.

Waltari, Mika 1937. *Vieras mies tuli taloon*. Porvoo – Helsinki: WSOY.